

Anica Nazor
Staroslavenski institut, Zagreb

NOVIJA IZDANJA HRVATSKIH GLAGOLJSKIH KNJIŽEVNIH TEKSTOVA

Nacrtak

Izdavanje i obradba hrvatskih glagoljskih tekstova značajni su za poznavanje i proučavanje hrvatske srednjovjekovne književnosti, jer se većina književnih tekstova i njihovih varijanata nalazi u glagoljskim rukopisima. U njima se pojavljuju mnoga djela koja imaju ostale srednjovjekovne književnosti. Ovaj prilog pokazuje što je učinjeno na izdavanju hrvatskih glagoljskih književnih tekstova posljednjih pedesetak godina.

Prije sedamdesetak godina Stjepan Ivšić je ocijenio da "dublje proučavanje hrvatske glagoljske književnosti nije ni moguće na osnovi dosad izdanih tekstova, jer je i pored onoga, što su Jagić, Milčetić, Vajs, Strohal i dr. štampali, odveć malo izdano" (Ivšić 1930, 133). Desetak godina nakon toga Ivšić je u članku o *apokrifima* u *Hrvatskoj enciklopediji* (1941) ponovio da neki znatniji, u članku samo imenom spomenuti, glagoljski apokrifi "nijesu još ni izdani". Tada je Ivšić bio najbolji poznavalac hrvatskih glagoljskih književnih tekstova, jer je ogleđao i proučio mnoge neizdane tekstove u različitim glagoljskim zbornicima i fragmentima među kojima je sam naveo *Petrisov, Žgombičev* i jedan *Oxfordski* "u Milčetića nespomenut zbornik" i *Pazinske fragmente*. Vlastita su ga istraživanja uvjerila u to da je "sredovječna hrvatska glagoljska književnost puna. . . djela, što ih obrađuju i ostale sredovječne književnosti". Stoga je Ivšić sam kritički priređivao hrvatske glagoljske književne tekstove i objavljivao ih (v. Damjanović

1996, Nazor 1997). Posljednji svoj kritički priređen tekst objavio je 1948. godine (*Čistilište svetoga Patricija iz Oxfordskoga zbornika*). Ivšićev rad na izdavanju glagoljskih književnih tekstova poticao je i nadahnjivao njegove suradnike, učenike i sljedbenike koji su nastavili ono što je činio Ivšić.

Naš je zadatak da pokažemo što je učinjeno u posljednjih pedesetak godina na objavljivanju hrvatskih glagoljskih književnih tekstova (ne uzimajući u obzir biblijske o kojima se prilog nalazi u tisku).

Recimo odmah da je od tada do danas najveći događaj na tom području objavljivanje hrestomatije hrvatskih književnih srednjovjekovnih tekstova 1969. godine: *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Priredio Vjekoslav Štefanić i suradnici: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 1. Ta hrestomatija je sastavljena pretežno od glagoljskih tekstova dok su ćirilski i stari latinički tekstovi znatno manje zastupljeni (od ukupno 89 jedinica glagoljskih je 70). Takav se odnos uglavnom poklapa sa stvarnim odnosom, jer glagoljski tekstovi čine pretežan dio hrvatske srednjovjekovne književnosti. Tekstovi su u hrestomatiji podijeljeni u deset grupa: I. Historijski i pravni spomenici, II. Biblijski i liturgijski, III. Apokrifi, IV. Vizije, V. Marijina čudesa, VI. Svetačke legende, VII. Priče i romani, VIII. Poučna proza, IX. Pjesme i X. Dramsko pjesništvo. Ograničen zadani opseg hrestomatije na jednu knjigu (od 550 stranica) zahtijevao je odabir tekstova, skraćivanje većih i dakako, izostavljanje mnogih. Tekstovi moralno-didaktičke proze, koji su na primjer u rukopisima bogato zastupljeni, u hrestomatiju su mogli ući vrlo ograničeno. Tekstovi su, kad god je bilo moguće, preuzeti iz originala ili su s originalima kolacionirani. Svi su tekstovi - glagoljski, ćirilski, starolatinički - transliterirani modernom latiničkom grafijom.

Sastavljač hrestomatije Vj. Štefanić imao je bogato iskustvo u istraživanju glagoljskih tekstova, jer je opisao dvije najbogatije zbirke glagoljskih rukopisa: Hrvatske (tada Jugoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (444 rukopisa) i otoka Krka (255 rukopisa). U Akademijinoj zbirci čuva se najviše glagoljskih zbornika i njihovih starih fragmenata, koji jesu osnovni izvori hrvatske srednjovjekovne književnosti. U vrijeme kad je Štefanić opisivao krčke glagoljske rukopise na Krku je bio raznovrsnom građom najbogatiji glagoljski zbornik - *Petrisov* iz 1468. godine (danas u NSK u Zagrebu, sign. R 4001), koji sadrži 163 priloga, pa je potanko opisan među krčkim rukopisima. Štefanićevi su opisi zapravo male monografije o svakom glagoljskom rukopisu. Zato je mogao sastaviti hrestomatiju hrvatskih srednjovjekovnih književnih tekstova, koja je unatoč ograničenu opsegu, uspjela obilato potkrijepiti ono što je Štefanićev prethodnik Stjepan Ivšić go-

vorio - da je hrvatska srednjovjekovna književnost puna djela što ih obrađuju i ostale srednjovjekovne književnosti. Štefanićeva je hrestomatija imala vrlo pozitivne odjeke u književnoj medievistici. Pišući o osobitostima hrvatske srednjovjekovne književnosti i njezinim aktualnim pitanjima, Nikica Kolumbić, i sam vrstan književni medievist, ocijenio je već u podnaslovu svojega teksta da je hrestomatija "najcjelovitija i najbogatija zbirka hrvatskih srednjovjekovnih tekstova" (Kolumbić 1994, 340). Kolumbić je nadalje ocijenio da Štefanićeva hrestomatija pruža mogućnost "da po prvi put zapazimo najkarakterističnije crte jedne naše višestoljetne književne i kulturne epohe. Po bogatstvu tekstova i tema, i u proznom i u pjesničkom dijelu, ona je zapravo otkriće za našu kulturnu javnost" (Kolumbić 1994, 358).

Nekoliko godina nakon hrestomatije hrvatskih književnih srednjovjekovnih tekstova pojavila se i povijest hrvatske srednjovjekovne književnosti Eduarda Hercigonje (1975.), u kojoj je autor citirao obilje glagoljskih književnih naslova, a svoje je ocjene i prosudbe ilustrirao mnogim citatima iz teksta. Hercigonjina je knjiga ocijenjena kao "afirmacija književnog srednjovjekovlja kao posebne literarno-umjetničke epohe i stilske formacije u hrvatskoj književnosti" (Kolumbić 1994, 346).

Izdanja pojedinih glagoljskih književnih tekstova prikazat ćemo po grupama.

APOKRIFI

Apokrifi su u hrvatskoj književnosti bogato zastupljeni i pojavljuju se uglavnom u glagoljskim prijepisima. Sustavno tekstološko istraživanje i kritičko izdavanje glagoljskih apokrifa započela je Biserka Grabar prije tridesetak godina. Ona je namjeravala prirediti i izdati niz hrvatskoglagoljskih apokrifa uz popratne rasprave. Dospjela je prirediti samo dio tekstova, jer je prerana smrt prekinula njezina briljantna tekstološka i filološka istraživanja (1932-1986).¹

Glagoljski fragment apokrifa *Djela Pavla i Tekle* iz 13. stoljeća, opisan u bibliografijama hrvatskih glagoljskih rukopisa Ivana Milčetića (1911) i Vjekoslava Štefanića (1969), nekoliko je puta izdavan zbog starine i paleografskoga značenja, ali ni u jednom od starijih izdanja nije gotovo ništa rečeno o apokrifu kao tekstu. Stoga je 1972. godine priređeno novo izdanje.

Glagoljski fragment *Djela Pavla i Tekle*, u hrvatskoj literaturi poznat još kao *Legenda sv. Tekle*, sastoji se od dvolista pergamene folioformata (35 x 25 cm), koji je bio sastavni dio nekoga zbornika. Čuva se u Arhivu HAZU u Zagrebu (Fragm. glag. 4). Pisan je ranim hrvatskoglagoljskim ustavom iz sredine ili treće četvrti XIII. stoljeća. Fragment je najstariji spomenik posve formirane hrvatske uglate glagoljice

i ujedno najstariji južnoslavenski prijepis apokrifa o *Djelima Pavla i Tekle*. Sadrži četvrtinu apokrifa: glave od XIV. do XXVIII. od ukupno 43 glave, koliko ih ima grčki original.

Novo izdanje odlomka priredila je Biserka Grabar (1972). Glagoljski tekst transliterirala je latinicom, ispravila neka pogrešna čitanja u prethodnim izdanjima i usporedila ga sa četiri ćiriliska rukopisa: *Lip-ljanskim (Gračaničkim) minejem* za mjesec septembar-novembar raške redakcije iz posljednje četvrti 14. stoljeća (Zagreb, Arhiv HAZU, III c 24, f. 47r-52v), *Bđinskim (Vidinskim) rukopisom* srpske redakcije iz 1359/1360. (Gand, Univerzitetska biblioteka, Cod. slav. 408), ruskim iz Makarijevih *Velikih čitačih mineja* (IX. sv. među čitanjima za mjesec septembar, stupci 1376-1386) i ukrajinskim *Zamojskim rukopisom* iz XVI. stoljeća (koji je objavio Franko u: *Апокрифи и легенди з українських рукописів*, Lavov 1902, III. sv., 33-34). Istraživanjima teksta glagoljskoga fragmenta apokrifa *Pavla i Tekle* i uspoređivanjem sa ćirilskim tekstovima B. Grabar je na primjerima potvrdila ono što je ustvrdio Sreznjevski, a to je da glagoljski odlomak ne predstavlja originalan prijevod nego njegov prijepis i da zajedno sa ćirilskim prijepisima *Djela Pavla i Tekle* ruske i srpske redakcije pripada istom prijevodu iz kojega je potekao staroruski i ćirilski fragment iz XI. stoljeća, koji je najstariji tekst *Djela Pavla i Tekle* u slavenskim književnostima (objavio ga je najprije I. I. Sreznjevski u: *Древние памятники русскогo писъма и языка*, Sanktpeterburg 1863, 170-171 i potom V. Jagić u: *Archiv für slavische Philologie*, 6, 1882, 232-238). Autorica je istražila odnos glagoljskoga odlomka *Djela Pavla i Tekle* prema grčkom tekstu i svoja istraživanja sažela u konstataciju da je slavenski prijevod apokrifa nastao možda već u X. stoljeću ili najkasnije poč. XI. st. negdje u Bugarskoj ili Makedoniji prema grčkom rukopisu koji je pripadao istoj grupi tekstova kojoj pripadaju grčki tekstovi što ih je R. A. Lipsius označio s F i 6 u: *Acta apostolorum apocrypha*, Lipsiae 1891, pars I, 235-272, u kojem je priređeno najbolje kritičko izdanje grčkoga teksta *Djela Pavla i Tekle* (Grabar 1972, 23). Nepoznati slavenski prevodilac vjerno je i doslovno preveo grčki predložak, pokazao da je bio vješt grčkom jeziku kao i staroslavenskom na koji je prevodio.

Apokrif u kojem se opisuju čudesni doživljaji apostola Andrije i Mateja kod legendarnih ljudoždera, nastao je na grčkom jeziku i doživio je mnoge prerade i prijevode. Na crkvenoslavenski jezik preveden je do 12. stoljeća. Vrlo je proširen u ćirilskim rukopisima - bugarskim, srpskim i ruskim. Čak i u više prijepisa, što znači da se prevodio, čitao i mnogo prepisivao u slavenskim književnostima. U hrvatskoj književnosti *Djela Andrije i Mateja* predstavljena su u dva glagoljska zbornika: u *Berčićevu zborniku br. 5* iz 15. st. (f. 34r-41v) i u *Tkonskom zbor-*

niku vrlo nepotpun (manjka mu konac II. gl. do polovice XI. gl. i od XXVI. gl. do kraja) i bio je objavljen 1917. godine (Strohal, *Stare hrvatske apokrifne priče i legende*, 1917, 43-47). U *Berčićevu zborniku* br. 5 apokrif je potpun. Identificiran je istom 1967. godine. Tada ga je Biserka Grabar kritički priredila u latiničkoj transliteraciji (Grabar 1967, 191-200) zajedno s tekstom iz *Tkonskoga zbornika*.

U popratnoj studiji autorica piše o apokrifnim djelima apostolskim općenito, posebice o *Djelima Andrije i Mateja* u slavenskim književnostima i u hrvatskoj (glagoljskoj) književnosti. Njezina su istraživanja pokazala da ni jedan od dvaju hrvatskih glagoljskih tekstova *Djela Andrije i Mateja* ne predstavlja prvotni prijevod s grčkoga, nego jedan od prijepisa i to prijepis starije crkvenoslavenske matice. Na takav zaključak navela ju je analiza jezika glagoljskih tekstova. Jezik u *Tkonskom zborniku* u osnovi je crkvenoslavenski s obilježjima velike starine, koja se očituje osobito u oblicima i u leksiku. Jezik *Djela Andrije i Mateja* u *Berčićevu zborniku* znatno je pomlađen - podjednako u fonetici, oblicima i leksiku i zadržao je samo rijetke ostatke jezika crkvenoslavenske matice. Oba su glagoljska teksta nastala na čakavskom terenu - *Tkonski* negdje gdje preteže ekavski izgovor "jata", što bi po autoričinu mišljenju moglo biti područje liburnijskoga dijela Istre, ugla Kvarnera i oko Rijeke. Tekst u *Berčićevu zborniku* 5 obiluje ikavizmima, dok je ekavski refleks "jata" potvrđen samo u već ustaljenim osnovama ikavskih govora. To znači da je tekst u *Berčićevu zborniku* mogao biti prepisan negdje južnije, možda u zadarskoj okolici, gdje se rukopis nalazio u XVI. stoljeću (Sali na Dugom otoku). Unatoč tomu što se po jeziku međusobno razlikuju glagoljski tekstovi *Djela Andrije i Mateja* potječu iz zajedničkoga izvora (što pokazuju zajedničke pogreške i druga mjesta na kojima se slažu). Glagoljski tekstovi pripadaju istoj tekstovnoj redakciji iz koje su potekli bugarski - iz 15. stoljeća, koji je izdao P. A. Lavrov 1899. (40-51) i bugarski rukopis iz 16. stoljeća, koji je izdao I. Franko 1902. (t. III, 126-137).

Glede odnosa glagoljskih tekstova prema grčkom originalu istraživanja B. Grabar pokazuju da je crkvenoslavenski prijevod *Djela Andrije i Mateja*, iz kojega su potekli glagoljski prijepisi, nastao prema grčkom originalu, predstavniku kraće redakcije grčkih *Djela Andrije i Mateja*. Sam pak prevodilac nije savršeno poznao grčki i prevodio je doslovno, pa su neke rečenice u prijevodu posve nejasne i nerazumljive.

Na apokrifna *Djela Andrije i Mateja* u *gradu ljudoždera* sadržajem se neposredno nadovezuju *Djela Petra i Andrije*, apostolski roman, koji priča o apostolu Petru i njegovu bratu Andriji kako su u gradu barbara čudesima obratili narod na kršćanstvo. Nastao je na grčkom jeziku s kojega je preveden na crkvenoslavenski jezik ne mnogo prije 14. sto-

ljeća. Crkvenoslavenski prijevod sačuvao se samo u tri prijepisa: jednom hrvatskoglagoljskom i dva ruska ćiriljska.

Glagoljski tekst *Djela Petra i Andrije* identificiran je 1967. godine u *Žgombićevu zborniku* iz 16. stoljeća (Arhiv HAZU, sign. VII 30), gdje dolazi pod naslovom: *Čtenie s(ve)tago An'drêê apustola* (f. 100r-106r).^{*} Do tada se znalo samo toliko da se nalazi "u jednom hrvatskom glagoljskom tekstu iz 15. v." i da je grčki tekst objavljen kod Bonneta (Ivšić 1930, 135). Identificirala ga je Biserka Grabar. Glagoljski rukopis sadrži potpun tekst apokrifa (23 glave).

Jedan ćiriljski tekst *Djela Petra i Andrije* nalazi se u rukopisu bivše biblioteke Sofijina sabora u Novgorodu br. 1261 (danas u Ruskoj nacionalnoj biblioteci). Tekst je nepotpun (počinje s XIII. glavom). Drugi ćiriljski (ruski) tekst datira iz 17. stoljeća. Sadrži samo prvih 12 glava, koje su skraćene (objavio ga je Tihonravov).

Glagoljski tekst objavila je u latiničkoj transliteraciji Biserka Grabar, usporedila ga je s oba navedena ruska ćiriljska teksta i s grčkim tekstom (Grabar 1967, 200-206). Istražujući odnos glagoljskoga teksta *Djela Petra i Andrije* prema grčkom originalu, autorica je zaključila da je na njihovu prijevodu radio ne samo dobar poznavalac grčkoga jezika nego tako vrstan prevodilac da se njegov prijevod može smatrati u izvjesnom smislu pokušajem samostalnoga književnoga ostvarenja. (O književnim osobinama obaju glagoljskih apokrifa - *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera* i *Petra i Andrije među barbarima* - v. još: Hercigonja 1975, 343-348).

Apokrifno *Protoevanđelje Jakovljevo*, sastavljeno na grčkom u II. stoljeću, u staroslavensku je književnost ušlo najkasnije do XII. stoljeća. Poznato je u mnogim ćiriljskim prijepisima, a u hrvatskoj glagoljskoj književnosti sačuvala su se samo dva odlomka u brevijarskim čitanjima. Jedan sadrži početak *Protoevanđelja* i čita se na blagdan Bezgrešnoga začeca Marijina (8.XII.) u glagoljskom rukopisnom brevijaru zagrebačke Metropolitane MR 161 iz 1442. godine i u tiskanom *Baromićevu brevijaru* iz 1493. godine.

Drugi glagoljski odlomak - o Isusovu rođenju - ušao je u liturgijska čitanja na Božić - u: *Ljubljanskom brevijaru* iz 15. st. (Ljubljana, NUK, C 163a/2, II. dio) i u fragmentu brevijara pohranjena u Londonu, British Library, ADD 31 951. Sadržajem srodnih tekstova *Protoevanđelja* ima još u drugim glagoljskim rukopisima, a potpuna parafraza nalazi se u *Oxfordskom zborniku* Can. Lit. 414. Glagoljski odlomak s početkom *Protoevanđelja Jakovljeva* iz brevijara zagrebačke Metropolitane MR 161 objavljen je u latiničkoj transliteraciji u hrestomatiji hrvatske srednjovjekovne književnosti (Štefanić i suradnici 1969, 142-144).

Glagoljski odlomak o Isusovu rođenju u *Ljubljanskom brevijaru* objavljen je više puta: 1903. godine objavio ga je V. Jagić (Archiv für slav. Philologie, 25, str. 36-47) u ćirilskoj transliteraciji s kraćim komparativnim bilješkama. Godine 1969. objavljen je dva puta u latiničkoj transkripciji i transliteraciji: u spomenutoj hrestomatiji hrvatske srednjovjekovne književnosti (Štefanić i suradnici 1969, 144-145) i u monografiji N. Radovicha, koju je autor posvetio samo tom kratkom i zanimljivom odlomku (Radovich 1969). Autor je donio glagoljski tekst u latiničkoj transliteraciji popraćen dvostrukim snimkama originala (općim i detaljnim), potom je dao grčki tekst preuzet iz kapitalnoga djela o *Protoevanđelju* što ga je objavio Ę. Strycker nakon otkrića najstarijega grčkoga rukopisa, tzv. papirusa *Bodmer 5* iz IV. stoljeća. Paralelno s grčkim Radovich je dao glagoljski tekst u nešto moderniziranoj latiničkoj transliteraciji. U posebnom dijelu donio je kritičke bilješke (53-77). Redak na redak je analizirao glagoljski tekst, uspoređivao ga sa ćirilskim tekstovima *Protoevanđelja* i određivao njegov odnos prema grčkim tekstovima. K tomu je svaki redak hrvatskoga teksta preveo na talijanski. Radovich je pokazao da se svi slavenski tekstovi mogu podijeliti u dvije grupe i da prva grupa, kojoj pripada glagoljski odlomak i još četiri ćirilska, predstavlja stariji oblik slavenske verzije *Protoevanđelja* od verzije dvaju ćirilskih tekstova. Njegova su istraživanja potvrdila da slavenski tekstovi potječu iz grčkoga i da hrvatski glagoljski fragment *Protoevanđelja* katkad ima bolja čitanja nego najstariji grčki Bodmerov rukopis iz IV. stoljeća.²

Nikodemovo evanđelje, apokrif poznat na Istoku i na Zapadu, uveden je s latinskoga na staroslavenski jezik vjerojatno u 10. stoljeću negdje u Hrvatskoj i odatle se proširio na istočne slavenske književnosti. U hrvatskoj su književnosti sačuvana samo dva glagoljska odlomka: jedan u *Pazinskim fragmentima* iz poč. 14. stoljeća (Arhiv HAZU, Fragm. glag. 90 g-h) i drugi iz XV. stoljeća (Arhiv HAZU, Fragm. glag. 32c). *Pazinski fragment* sadrži početak *Nikodemova evanđelja*, dio iz *Pilatovih djela* od gl. I,5-III,2 (prema Tischendorfvoj podjeli) i to ne uvijek potpunih. Drugi odlomak (Fragm. glag. 32c) sadrži dio iz *Kristova silaska nad pakao*, među duše starozavjetnih pravednika - gotovo potpunu XXI. i XXII. glavu. Oba su glagoljska fragmenta samo prijepisi s još starijih matica i oni potječu iz istoga latinskoga prijevoda iz kojega su prepisani ćirilski tekstovi dulje redakcije *Nikodemova evanđelja*. Poređenja glagoljskih odlomaka sa ćirilskim tekstovima pokazala su da se oni u najviše primjera čak i doslovno slažu s najboljim predstavnikom prvotnoga prijevoda - *Novgorodskim rukopisom* iz biblioteke Sv. Sofije u Novgorodu br. 1264, XIV-XV. stoljeće (danas u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Petrogradu). Taj rukopis uzeo je André Vaillant za osnovu

izdanja slavenskoga teksta *Nikodemova evanđelja*.³ Za glagoljski tekst u *Pazinskom fragmentu* utvrdila je B. Grabar da je u njemu dosta vjerno sačuvana jezična i tekstovna struktura originalnoga prijevoda i da ga on mnogo bolje tradira nego ostali slavenski tekstovi.

Tekst glagoljskoga odlomka *Fragm. glag. 32c* objavljen je u latiničkoj transkripciji u hrestomatiji hrvatske književnosti srednjega vijeka (Štefanić i suradnici 1969, 146-148).

Starozavjetni apokrif *Abrahamova smrt*, nazivan još *Abrahamov testament*, preveden s grčkoga, poznat je u hrvatskoj književnosti u dvije redakcije - u skraćenoj i potpunoj. Skraćena redakcija, koja opisuje Abrahamovo viđenje i smrt, sačuvana je u *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine (f. 241-243) i u *Tkonskom zborniku* iz 16. st. (f. 41-43v). Tekst iz *Petrisova zbornika* objavio je V. Jagić (Arhiv za povjest. IX, 89-91), a iz *Tkonskoga zbornika* R. Strohal (*Stare hrvatske apokrifne priče*, Bjelovar 1917, 57-60).

Potpuna redakcija apokrifa poznata je u *Oxfordskom zborniku Ms. Can. Lit. 414*, iz 15. stoljeća (f. 13c-16a) i zborniku, koji se čuva u Sieni (Biblioteca comunale, sign. F. V. 6, f. 150r-155r). Tekst iz *Oxfordskoga zbornika* objavio je djelomično Vj. Štefanić u hrestomatiji hrvatske srednjovjekovne književnosti (Štefanić i suradnici 1969, 168-173). Potpuni tekst apokrifa *Abrahamova smrt* u *Sienskom zborniku* identificiran je u novije vrijeme i objavljen 1990. godine u latiničkoj transliteraciji (Nazor 1990). Sienski tekst pripada sličnoj redakciji kojoj pripadaju tekstovi u glagoljskom *Oxfordskom zborniku 414* i ćirilskim rukopisima što su ih objavili J. Polívka iz zbirke Sevastjanova br. 41, 13-14. st. u Rumjancovskom muzeju u Moskvi (Archiv für Slavische Philologie, XVIII Bd., str. 112-125) i ruskom Troicko-Sergievskoj lavre br. 730 iz 16. stoljeća, koji je objavio N. Tihonravov (*Pamjatniki otrečenoj ruskoj literatury*, t.I, 79-90). Glagoljski tekst iz *Sienskoga zbornika* uspoređen je s tekstom apokrifa *Abrahamova smrt* u *Oxfordskom zborniku Ms. Can. Lit. 414* i s navedenim ruskim Troicko-Sergievskoj lavre iz 16. st. u izdanju Tihonravova.

Apokrifno *Pseudo-Tomino evanđelje* o Isusovu djetinjstvu i dječastvu ("mladenstvu"), o kojima kanonska evanđelja šute, prevedeno na staroslavenski već u 10. ili poč. 11. stoljeća, bilo je poznato samo u ćirilskim rukopisima. Glagoljski tekst toga apokrifa identificiran je 1969. godine na malom, ponešto oštećenom listu papira, koji je mogao pripadati nekom zborniku iz 15. stoljeća. List se čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu (*Fragm. glag. 99*). Sadrži gotovo sedminu od ukupnoga teksta (V, VI. i prvi odjeljak VII. glave prema podjeli u izdanjima grčkoga teksta). U njemu je ispričana epizoda o dječaku Isusu i učitelju Zakeju, koji je trebao poučavati Isusa, ali se pokazalo da Zakej nije dorastao Isusu.

Glagoljski odlomak je identificirao i opisao Vjekoslav Štefanić (1969, 51-52). Tekst je proučila i kritički priredila Biserka Grabar (1969). Nadovezujući k tomu na dotadašnja istraživanja slavenskih ćirilskih tekstova *Tomina evanđelja*, koje je sažeo i novim rezultatima dopunio Aurelio de Santos Otero 1967., B. Grabar je pokušala utvrditi mjesto glagoljskoga odlomka u cjelokupnoj povijesti toga apokrifa u slavenskim književnostima. Njezina su istraživanja jezika, napose leksika, potvrdila mišljenje da slavensko apokrifno *Tomino evanđelje* ide među rane, klasične staroslavenske prijevode, nastale u Bugarskoj. Potanko uspoređivanje glagoljskoga odlomka s pojedinim ćirilskim tekstovima pokazalo je da se međusobno slažu i da upućuju na zajednički arhetip glagoljskoga odlomka i ćirilskih tekstova.

Glagoljski odlomak jedini je svjedok da je u hrvatskoj (glagoljskoj) književnosti postojao apokrif o Isusovu djetinjstvu i dječastvu, koji se pripisivao apostolu Tomi. Glagoljski je odlomak ujedno "važan kao karika koja sve slavenske tekstove *Tomina evanđelja* spaja u jedan jedinstveni lanac" (Grabar 1969, 213). Važnost je toga odlomka i u procjeni književnih kretanja i dodira između hrvatskoglagoljske književnosti i ćirilskih slavenskih književnosti u srednjem vijeku (Hercigonja 1975, 336-337).

Popularni apokrif o Josipu prekrasnom ili pravednom, koji se pripisuje Efremu Sirinu, sirskomu pjesniku i propovjedniku iz 4. stoljeća, rano je ušao u hrvatskoglagoljsku književnost. Odlomci o Josipu pojavljuju se kao apokrifne dopune (interpolacije) u biblijskoj knjizi *Postanka (Geneza)* u *Brevijaru Vida Omišljanina* iz 1396. godine (Wien, ÖNB, Cod. slav. 3, f. 177-181). Cjelovit tekst apokrifa nalazi se u glagoljskom *Oxfordskom zborniku* Can. Lit. 414 iz 15. stoljeća i dolazi kao *Čtenie prekrasnoga muža i s(ve)ta č(lově)ka Osipa* (f. 16a-22b). Odlomke iz toga zbornika objavio je Štefanić u hrestomatiji (Štefanić i suradnici 1969, 174-179). Cjelovit je tekst obradio i kritički priredio u latiničkoj transliteraciji Josip Bratulić 1972. Paralelno s glagoljskim tekstom priredio je ćirilski tekst iz najstarijega sačuvanoga ruskoga *Parenesisa* Troicko-Sergieve Lavre No 7 iz 13. stoljeća (Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka), gdje dolazi kao slovo 103: *Pr(e)p(o)d(o)bnago o(tr)ca našego Efrema o Prekrasněmb Iosifě* (f. 218a-229c). Uspoređivanjem tih dvaju tekstova Bratulić je pokazao da postoji veza između ruskoga ćirilskoga i hrvatskoglagoljskoga, jer se oba slažu i da je ruska redakcija apokrifa, koja je ušla u sastav spomenutoga *Parenesisa*, poslužila kao predložak glagoljskomu tekstu (v. još: Hercigonja 1975, 324-328).

Jedan od najstarijih spomenika iz obilne hrvatskoglagoljske egzoristicičke literature svakako je amulet s molitvama i legendama o sv. Sisinu iz prve pol. 15. stoljeća (Vatikanska biblioteka, Vat. Slav. 11).

Objavljen je u skraćenu opsegu u Štefanićevoj hrestomatiji (*Sisinova molitva*, njegova legenda kao najljepši dio amuleta, u kojoj taj kršćanski mučenik pobjeđuje ženskoga demona svoje sestre, koji joj je uništio sedmero djece, i dio završnoga teksta amuleta; Štefanić i suradnici, 180-183). Cjelovit tekst amuleta u latiničkoj transliteraciji sa studijom priredila je Marija Pantelić i dodala faksimil amuleta u crno-bijeloj boji (Pantelić 1973).⁴

Apokrifna *Legenda o 12 petaka*, raširena u mnogim prijepisima u slavenskim književnostima, osobito u južnoslavenskima i istočnoslavenskima, u hrvatskoj je književnosti poznata u tri glagoljska rukopisa iz 15. i 16. stoljeća: *Sienskom zborniku* iz 15. st. (Siena, Biblioteca comunale, Ms. X. VI. 13, f. 34b-37a), *Tkonskom zborniku* iz 16. st. (Arhiv HAZU, IV a 120, f. 165v-169) i *Grškovićeveu zborniku* iz 16. st. (Arhiv HAZU, VII 32, f. 78-80v). Sva tri hrvatska glagoljska teksta pripadaju Eleuterijevoj verziji legende, što znači da je sastavljena od legende o sporu kršćanina Eleuterija sa židovom Tarokajem i od jezgre sadržaja - popisa 12 petaka, koje treba poštivati. Tekst iz *Tkonskoga zbornika* objavio je R. Strohal 1917. godine: *O prepirci kršćanina Eleutorija sa židovom Tarokajem ili o dvanaest petaka* (Stare hrvatske apokrifne priče i legende 22-24, v. još: Hercigonja 1975, 132). Tekst iz *Sienskoga zbornika* objavljen je latinicom i uspoređen s tekстом u *Grškovićeveu zborniku* (Nazor 1995-6).

VIZIJE

Starozavjetno apokrifno *Viđenje Varuhovo (Baruhovo)*, koje je rano ušlo iz grčke u crkvenoslavensku književnost, poznato je u brojnim ćirilskim rukopisima. Jedini glagoljski tekst, koliko se danas zna, sačuvan je u najznačajnijem hrvatskoglagojskom kodeksu - *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine (Zagreb, NSK R 4001, f. 229v-233) gdje dolazi bez naslova, a u indeksu: *Čti ot [V]aroha*.⁵ Glagoljski je tekst ujedno i jedini tekst toga apokrifa u hrvatskoj književnosti. Dok su neki ćirilski tekstovi *Varuhova viđenja* objavljeni koncem 19. i početkom 20. stoljeća, među kojima i najstariji tekst iz *Srečkovićeve zbornika*, 13/14. stoljeća, glagoljski je tekst doživio objavljivanje istom 1964. godine. Priredio ga je E. Hercigonja u latiničkoj transliteraciji s komentarima i varijantama a) prema grčkom tekstu (izdanje James-Kautzsch), b) prema tekstu iz *Srečkovićeve zbornika*. (izdanje M. Sokolova) i c) prema tekstu *Viđenja* u ćirilskom srpskom rukopisu iz 16. stoljeća (Arhiv HAZU, III a 20, objavio S. Novaković, Starine JA, knj. 18, 1886). Po potrebi je konzultirao izdanje N. S. Tihonravova, u kojem je objavljen tekst apokrifa iz ruskoga rukopisa Moskovske duhovne akademije.

Tekstološka usporedba glagoljskoga *Varuhova videnja* sa spomenutim ćirilskima "upućuje na kontinuitet između *Sreckovićeve* i *Petrisove* verzije (XIII-XV. st.) i, u širem smislu, ukazuje na povezanost ćirilске i glagoljske literarne produkcije" (Hercigonja 1964, 64).⁶ Tekstološke paralele slavenskih prijepisa i grčkoga arhetipa potvrdile su uvjerenje da Jamesov grčki tekst nije mogao biti predložak s kojega je nastao protograf slavenskoga prijevoda, jer, iako su u osnovi podudarni slavenski prijepisi s tim grčkim tekstom, u nizu značajnih ili manje važnih pojedinosti odstupaju od njega. Po nekim sadržajnim osobinama apokrif predstavlja poetičnu viziju Svemira s elementima utjecaja helenske kulture (odlomci o feniksu, put kroz sedam nebesa, o Suncu i Mjesecu, rijekama i nebeskom jezeru, na primjer). To je ono što ga izdvaja iz kruga sličnih djela i "čini iznimno značajnim u književno povijesnom smislu", (Hercigonja 1975, 328).

Pavlova apokalipsa u punoj redakciji, koja je nastala na grčkom jeziku i proširila se na mnoge književnosti Bliskoga Istoka i Europe, bila je rano prevedena na crkvenoslavenski jezik, pa se nalazi u ruskim, bugarskim i srpskim rukopisima. U hrvatskoj književnosti poznata je samo po tekstu u glagoljskom zborniku iz 15. stoljeća, a kraća verzija, kojoj je predložak vjerojatno bio latinski, nalazi se u više hrvatskih glagoljskih rukopisa.

Tekst pune redakcije *Pavlove apokalipse* nalazi se u *Oxfordskom zborniku* iz 15. st. (Bodleian Library, Can. Lit. 414) kao čitanje Pavla apostola: *Čtenie s(ve)t(a)go P(a)vla ap(osto)la* (f. 1a-7d). Cjelovit glagoljski tekst priredio je u latiničkoj transliteraciji s komentarom Eduard Hercigonja (1967). U komentaru su sadržane varijante teksta iz ćirilskih rukopisa iz 15. stoljeća, koji pripadaju istoj redakciji kojoj pripada tekst *Oxfordskoga zbornika* - a) iz ruskoga Novgorodske saborne crkve Sv. Sofije, No 1264, f. 166-180, koji je objavio N. S. Tihonravov (*Pamjatniki otrečenoj russkoj literatury*, II. knj., Moskva 1863) i b) iz bugarskoga *Tikveškoga zbornika*, koji je objavio B. Angelov (*Stara bilgarska literatura IX-XVIII. vv.*, Sofija 1922, 224-238). Varijante iz ćirilskih tekstova, pogotovo analiza detalja, dovele su priređivača do zaključka da je glagoljski tekst mnogo jasniji i precizniji od ruskoga objavljena u Tihonravova i bugarskoga objavljena u Angelova i da se u nizu vrlo značajnih pojedinosti znatno približava srpskomu tekstu iz zbirke Savostjanova, čije varijante Tihonravov navodi uz svoje izdanje. "Nisu tako malobrojni slučajevi da glagoljski tekst i tekst Savostjanova zajednički odstupaju od teksta Tihonravova."

Eshatološka legenda (vizija) o svetom Patriciju, irskom apostolu i patronu, koji je učinio čudo kad je štapom zaokružio po zemlji i na zaokruženom se mjestu otvorila provalija (*Čistilište sv. Patricija*), pro-

širena je u brojnim verzijama u europskim srednjovjekovnim književnostima. U hrvatskoj je književnosti poznata po tekstu koji je Stjepan Ivšić našao u glagoljskom *Oxfordskom zborniku Can. Lit. 414* iz 15. stoljeća pod naslovom: *Ot s(ve)t(a)go Patriciê* (f. 46v-48v). Ivšić je utvrdio da je hrvatski tekst preveden s latinskoga i da se uglavnom slaže s tekstom *Zlatne legende* (u Graessovu izdanju god. 1890). Glagoljski je tekst Ivšić 1948. godine kritički priredio u latiničkoj transliteraciji i priložio mu latinski tekst iz *Legenda aurea*, objavljen u Mombricijevoj zbirci *Sanctuarium seu Vitae sanctorum*, Pariz 1910, II, 343-344, jer je blizak glagoljskomu. Dio glagoljskoga teksta objavljen je u latiničkoj transkripciji u hrestomatiji hrvatskih književnih srednjovjekovnih tekstova (Štefanić i suradnici 1969, 220-222; o legendi v. još. Hercigonja 1975, 374).

BOGORODIČINA ČUDESA

Bogorodičina čudesa ili *Marijini mirakuli* u hrvatsku su književnost ušli rano, nedugo nakon pojave velikih zbiraka tih tekstova na pučkim jezicima u zapadnoeuropskim književnostima, možda već u 14. stoljeću. Najstarija se zbirka našla u glagoljskom *Ivančičevu zborniku* s kraja 14. ili poč. 15. stoljeća: *Čudesa blažene divi Marie*. Mala i sadržajno raznolika zbirka nalazi se u glagoljskom *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine, ali ne skupljena na jednom mjestu, nego raštrkana po zborniku, punom raznovrsnoga vjerskoga i književnoga štiva. Najopsežnija i najpoznatija zbirka *Bogorodičnih čudesa* u hrvatskoj književnosti je ona tiskana glagoljicom u jednoj knjizi u Senju 1508. godine: *Mirakuli slavne deve Marie*, prevedena s talijanske zbirke Marijinih mirakula: *Miracoli della gloriosa Vergine Maria* nazvane *Il Libro del Cavaliere* (Petrović 1977, 86). Sadrži šezdeset i jedno čudo s bogatstvom novih tema. Senjska je zbirka prava "riznica ljepote i riznica bogatstva" tekstova. Skupine *Marijinih mirakula* nalaze se u glagoljskim *Disipulima* iz 16. stoljeća (prijevodima latinskih propovijedi njemačkoga dominikanca Ioannesa Herolta, 1380-1468). U manjim skupinama i pojedinačno *Marijini* se *mirakuli* mogu naći još po glagoljskim zbornicima različita književnoga i poučnoga štiva.

O *Bogorodičnim čudesima* u hrvatskoj se literaturi sve do posljednjih tridesetak godina malo pisalo. Nisu bila obrađivana ni kao literarna vrsta ni podvrsta, niti je bilo znanstvenih rasprava i studija koje su se bavile isključivo problematikom *Bogorodičnih čudesa*. Doduše, senjska je zbirka bila ponovno objavljena latinicom, ali izdanje nije pouzdano (Rudolf Strohal, *Mirakuli ili čudesa*, Zagreb 1917). *Bogorodičnim čudesima* kao literarnoj vrsti pristupila je sustavnim istraživanjima i objavljivanjem hrvatskih glagoljskih tekstova Ivanka Petrović

u Staroslavenskom institutu u Zagrebu. Autorica je istražila i kritički priredila latinicom zbirku *Bogorodičnih čudesa u Ivančićevu zborniku* (Petrović 1972). U posebnoj knjizi priredila je latinicom 1977. godine: zbirku *Marijinih čudesa u Petrisovu zborniku*, izbor od desetak čudesa u glagoljskoj zbirci tiskanoj u Senju 1508. godine i zbirke *Marijinih mirakula* u glagoljskim *Disipulima*. I. Petrović je temeljito obradila hrvatske glagoljske *Marijine mirakule* u glagoljskim zbirkama do kraja 16. stoljeća i na širokoj komparativnoj osnovi odredila njihovo mjesto u zajedničtvu zapadnoeuropskih književnosti.

SVETAČKE LEGENDE

Životopisi Svete braće (*Žitje Konstantinovo* i *Žitje Metodijevo*), temeljni izvori za poznavanje njihova života i djela i tekstovi "iznimne povijesne, književnopovijesne, ali i književnoestetske vrijednosti", u hrvatsku su književnost ušli u odlomcima. Oni su uklopljeni u vlastitu svetačku službu (oficij) u čast Svete braće u glagoljskim brevijarima kao lekcije ili perikope preuzete iz *Žitja Konstantinova*.

Glagoljske perikope sadrže dijelove *Žitja Konstantinova* koji se odnose na poslanstvo i molbu moravskoga kneza Rastislava bizantskomu caru Mihajlu III, odaziv u Carigradu i pripreme Konstantina Filozofa za misiju među Slavenima, dolazak Braće u Moravsku, njihovo djelovanje među moravskim Slavenima i na Ćirilovu smrt u Rimu. Konkretno u glagoljske su brevijare ušli dijelovi *Žitja Konstantinova* gl. XIV₂-XV₄, prepričani odlomci gl. XVI-XVII, a točnije je preuzeta gl. XVIII 7-13.

Prije tridesetak godina pojavili su se novi tekstovi službe u čast Svete braće u otkrivenim i prije nepoznatim glagoljskim brevijarima, među kojima se našla tzv. treća varijanta službe, svojevrstan nacionalni oficij. Novi su tekstovi glagoljskih služba objavljeni u cjelini, a same perikope *Žitja Konstantinova* objavljene su nekoliko puta. Štoviše - izašla je monografija sa svim glagoljskim perikopama i kompletnim fototipskim reprodukcijama perikopa. K tomu glagoljske su perikope *Žitja Konstantinova* bile predmetom i drugih istraživanja.

Nepoznat je bio glagoljski brevijar iz 1465. godine, pohranjen u Vatikanskoj biblioteci, *Vaticano Slavo 19*. Vlastita služba u čast Svete braće dolazi u sanktoralu u veljači (kad je njihov spomendan u glagoljskim kalendarima): *Naveč(e)rě s(veta)go Kurila i Metudie isp(o)vědniki* (f. 277b-280a). Brevijar je opisao Marko Japundžić (1955. i 1985.) i objavio čitavu službu u latiničkoj transliteraciji (Japundžić 1955, 181-187).

Glagoljski brevijar popa Mavra iz 1460. godine (*Mavrov brevijar*), nekoć privatno vlasništvo obitelji Pezzoli u Rimu, od 1982. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (sign. R 7822), u literaturu je

uvela Marija Pantelić 1965. godine. U sanktoralu dolazi vlastita služba u čast Svete braće: *N(a) d(a)nb s(ve)t(i)brv arhierēi Kurila i Metudie*, koja predstavlja treću (nacionalnu) varijantu službe. Sastavljač lekcija u *Mavrovu brevijaru* dao im je pečat "lokalnoga pa i širega nacionalnoga značaja". On rođenje Svete braće smješta na domaće tlo - u Dalmaciju, u Solin (rimska Salona) umjesto u Solun (Thessaloniki): *V Dalmacii v Solinē gr'dē roistvo s(veta)go Kur(i)la i brata ego Metudie, od roda Dēokliciēna d(ēsa)ra. i s(veta)go Gaē p(a)pi*. Za Konstantina-Ćirila još kaže da je preveo hrvatske knjige: *I vse kn(i)gi br'vat'ske tlmac'še*, a za Svetu braću da su bili u Solinu (Salona) umjesto u Rimu: *siju dvoiju ob'kb br(a)tu biv'su v gr(a)dē Solinē*. Tekst čitave službe u čast Svete braće iz *Mavrova brevijara* priredila je u latiničkoj transliteraciji M. Pantelić 1965. u prilogama uz opis brevijara (str. 132-141) i dodala fotokopije čitave službe (sl. 3-10).

U *Mavrovu brevijaru* našao se veći dio *Pohvale sv. Ćirilu*, koju je, čini se, napisao Kliment Ohridski (†916) u čast svojega učitelja neposredno nakon njegove smrti. Do otkrića *Mavrova brevijara* u hrvatskoj književnosti bili su poznati samo dijelovi *Pohvale* uglavnom u himnima, antifonama i rezponzorijima službe u čast Svete braće u glagoljskim brevijarima. U *Mavrovu brevijaru* tekst *Pohvale* uklopljen je u lekcije (čitanja) jednako kao što su uklopljeni odlomci *Žitja Konstantinova*. Čitav tekst *Pohvale* objavila je u latiničkoj transliteraciji M. Pantelić 1965 (133-137), potom Štefanić i suradnici 1969 (125-127).

Nakon objavljivanja novih, prije nepoznatih glagoljskih perikopa iz životopisa Svete braće u brevijarskim službama o glagoljskim se perikopama pojavila luksuzna monografija Natalina Radovicha (1968). U njoj je autor donio fotokopije svih glagoljskih perikopa i iste tekstove u latiničkoj transliteraciji. Tekst perikopa gl. XIV₂-XV₄ u *Ljubljanskom brevijaru* i tekst gl. XVIII₇-13 u *Mavrovu brevijaru* autor je dao i u tzv. normiranoj latiničkoj transliteraciji, što znači da je razriješio kratice i kontinuiranu skripciju. Glagoljske je tekstove usporedio međusobno i sa ćirilskim tekstovima i pokazao da glagoljski rukopisi osim *Mavrova brevijara* čine jednu familiju, a *Mavrov brevijar*, koji ima vlastite osobine, slijedi drugi arhetip, bliži ćirilskim rukopisima i izvornom tekstu. Konačni cilj Radovichevih istraživanja glagoljskih perikopa bio je rekonstrukcija izvornoga teksta *Žitja Konstantinova*, koju je nešto prije njega priredio Vladimir Kyas (1966). Radovich je dao svoju rekonstrukciju gl. XIV₂-XV₄ i pokazao da hrvatske glagoljske perikope imaju veliku vrijednost za rekonstrukciju *Žitja Konstantinova*, jer čuvaju gotovo netaknut leksik unatoč tomu što im je u tekstološkoj kritici vrijednost umanjena promjenama u prilagodavanju domaćoj (hrvatskoj) sredini.⁷

Nakon Radovicha glagoljski su odlomci *Žitja Konstantinova* objavljeni 1969. u hrestomatiji hrvatske srednjovjekovne književnosti

(Štefanić i suradnici, 243-246). Kompletne službe u čast Svete braće iz *Ljubljanskoga (Beramskoga) brevijara* i *Mavrova brevijara* objavio je Josip Bratulić 1985. godine (169-193).

S gledišta hrvatske književnosti glagoljski su odlomci *Žitja Konstantinova* iznimno vrijedni i važni po tome što su oni jedini tekst životopisa Svete braće za razliku od nekih slavenskih književnosti u kojima su poznati potpuni tekstovi u više prijepisa. S gledišta ustanovljenja izvornoga teksta *Žitja Konstantinova*, koje je nastalo već za Metodijeva života († 885), značenje je hrvatskih glagoljskih odlomaka također znatno, jer su oni bliski prvobitnomu tekstu. Upravo zbog toga značenja glagoljski su odlomci *Žitja Konstantinova* posljednjih četrdesetak godina najviše proučavani hrvatski glagoljski književni tekst (uz već navedene autore proučavali su ih: Večerka 1963, Kyas 1966. i 1969, Tkadlčik 1977). Ivanka Petrović, poznati stručnjak za ćirilometodsku problematiku, napisala je za slavistički kongres u Kijevu 1983. izvrsnu studiju. Ona je hrvatskoglagoljske i ruske odlomke *Žitja Konstantinova* analizirala sa sadržajnoga i književnoga gledišta i sveobuhvatno sagledala tradiciju njihova prepisivanja u slavenskim književnostima, ponajprije u hrvatskoj i ruskoj. *Žitje Konstantinovo* autorica ubraja u "najljepša književna djela slavenskoga i europskoga srednjovjekovlja" (Petrović 1983. i 1985).

Legenda o svetom Aleksiju, "božjem čovjeku", jedna je od najpopularnijih i najproširenijih svetačkih legenda, koja je u raznim preradbama i književnim obradama stigla s kršćanskoga Istoka i udomačila se na kršćanskom Zapadu. S grčkoga je rano prevedena na staroslavenski jezik. Već u XII. stoljeću zabilježena je u prijepisu ruskoga *Zlatostruja* (Petrograd, Ruska nacionalna biblioteka), koji je najstariji predstavnik slavenskoga arhetipa *Legende*. Istoj redakciji pripadaju dva hrvatskoglagoljska nepotpuna teksta iz 15. stoljeća i jedan cjelovit glagoljski prijepis u rukopisu iz 1617. godine.

Jedan glagoljski tekst *Legende* iz 15. stoljeća nalazi se u *Berčičevu zborniku 5* (Petrograd, RNB, Berč. 5, f. 21v-24v) kao *Čtenie s(veta)go Alek'sa i Ev'pimiěna*. Nedostaju mu 7. i 8. gl., kraj 6. i početak 9. gl. Skraćeni tekst iz *Berčičeve zbirke* prvi put je objavljen u latiničkoj transkripciji u hrestomatiji hrvatskih srednjovjekovnih tekstova (Štefanić i suradnici 1969, 256-261). Povijest glagoljskoga teksta u *Berčičevu zborniku 5* i teksta glagoljskoga fragmenta HAZU (Fragm. glag. 32 b-c), koji sadrži samo početak 1. glave, temeljito je istražila Biserka Grabar. Priredila je kritički tekst u *Berčičevu zborniku 5* u latiničkoj transliteraciji i usporedila ga s tekstom Akademijina glagoljskoga fragmenta i s nekoliko ćirilskih tekstova. Njezina su komparativna istraživanja pokazala da svi slavenski tekstovi - ćirilski i glagoljski - imaju izvor u istom

arhetipu, iz kojega je potekao i njegov najstariji sačuvani prijepis u ruskom *Zlatostruju* (Grabar 1977, o *Legendi* v. još: Hercigonja 1975, 277-280). Isti izvor kao glagoljski tekstovi iz 15. stoljeća ima mlađi glagoljski potpuni tekst *Legende* pronađen 1980. godine u glagoljskom zborniku iz 1617. godine, koji se čuva u Sieni, Biblioteca comunale, F. V. 6. U objavljenom inventaru sienske gradske knjižnice, koji je sastavio L. Ilari, glagoljski je rukopis zaveden među *Dijalozima sv. Grgura Velikoga* (L. Ilari, *Indice per materie della Biblioteca comunale di Siena*, Siena 1844-1847, V, 105). Uz tekst *Dijaloga* glagoljski rukopis ima malu zbirku legenda i apokrifa, među kojima je i *Legenda o sv. Aleksiju* (f. 138r-142v): *Na dan' s(ve)tago Aleksa ispovidnika ki prihodi na ž.ĩ (=17). ijuli*, (Nazor 1980, 62). B. Grabar je proučila i sienski glagoljski tekst *Legende* i priredila ga u latiničkoj transliteraciji. Upravo je ona utvrdila da sienski tekst pripada bizantskom tipu legende u potku koje je pisar "s vrlo razvijenim osjećajem za stilsko oblikovanje, utkao i neke elemente zapadne tradicije" kao i to da je potekao iz istoga staroslavenskoga izvora kao i stariji glagoljski tekstovi iz 15. stoljeća. Samo je crkvenoslavenski tekst u sienskom rukopisu prošao jak utjecaj narodnoga jezika i u nj je pisar unio interpolacije kao svoje originalne dodatke, kojih nije bilo u predlošku (Grabar 1983.).

Legenda o sv. Nikoli, biskupu i ispovjedniku, u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti poznata je iz glagoljskih rukopisa u više verzija. Kraće verzije dolaze u glagoljskim brevijarima u čitanjima na svečev blagdan 6. prosinca i u glagoljskim zbirkama crkvenih govora (propovijedi). Duže i međusobno različite verzije dolaze u glagoljskim zbornicima: *Petrisovu* iz 1468. (f. 213v-217v) i *Oxfordskom Can. Lit. 414* (f. 9-10v). Ali legenda nije dovoljno proučena niti je tekst kritički izdan. Objavljen je samo dio teksta u latiničkoj transkripciji iz *Oxfordskog zbornika* (Štefanić i suradnici 1969, 262-265). Za povijest i kontinuitet *Legende o sv. Nikoli* zanimljiv je glagoljski tekst jedne kraće, blagdanske verzije pronađen u sienskom rukopisu iz prve četvrti 17. stoljeća (Siena, Bibl. comunale, sign. F. V. 6, f. 137-138, orig. pag. 139-140). Legenda je zapravo završni dio propovijedi na svečev blagdan 6. prosinca. Propovijed ima standardnu homiletičku kompoziciju, tj. citate iz Biblije, njihovo tumačenje, simboliku, primjenu na kršćanski život s primjerom (legendom) iz života sv. Nikole. Tekst legende u glagoljskom sienskom rukopisu priredila je u latiničkoj transliteraciji A. Nazor 1987.

Pasija i Translacija sv. Mavra, porečkoga biskupa i mučenika za vrijeme Dioklecijanova progonstva (?), na njegov se blagdan 21. studenoga našla u dvadesetak hrvatskih glagoljskih rukopisnih i tiskanih brevijara od 14. do 16. stoljeća. Kult toga mučenika bio je raširen u

Istri, napose u Poreču, na Kvarneru, u Hrvatskom primorju i Dalmaciji, a njegova svetkovina ušla je u kalendare hrvatskih glagoljskih liturgijskih knjiga. Osim brevijarskih tekstova sačuvala se mnogo opširnija verzija *Pasije* i *Translacije sv. Mavra* u glagoljskom *Berčićevu zborniku* 5 iz 15. stoljeća. Svi brevijarski tekstovi osim *I. novljanskoga brevijara* iz 1459. godine pripadaju jednoj redakciji, a *Pasija* u *I. novljanskom brevijaru* pripada drugoj redakciji. U njemu je u dijelovima Mavrova mučeništva znatno drugačija i kraća priča od ostalih glagoljskih brevijara. U dijelu translacije u Poreč *I. novljanski brevijar* ima opširan tekst, neobičan za brevijarski oficij, a bliži tekstu u *Berčićevu zborniku* 5 (Petrović 1995-6).

Pasija i *Translacija sv. Mavra* u glagoljskom *Berčićevu zborniku* 5 ima posebno mjesto među hrvatskim tekstovima. Objavljena je u nešto skraćenu obliku u hrestomatiji hrvatskih književnih srednjovjekovnih tekstova (Štefanić i suradnici, 266-270). Čitav tekst kritički je priredila u latiničkoj transliteraciji Ivanka Petrović i napisala studiju o legendi, u kojoj je obuhvatila cijeli "hagiografski dossier" sv. Mavra Porečkoga (Petrović 1995-6). Autorica je pokazala da u hrvatskim tekstovima nema latinskoga "afričkoga uvoda", jer je izostavljena cijela uvodna priča o Mavrovu kršćanskom odgoju, mladenaštvu i monaštvu u Africi, a završni hrvatski dijelovi - translacija u Poreč i događaji nakon translacije - znatno su opširniji od latinskih. Činjenicu što hrvatski tekstovi "uopće ne pričaju legendu o afričkom monahu Mavru", kao i to što imaju lijepu i opširnu porečku translaciju, koja je u latinskim i talijanskim tekstovima spomenuta samo u jednoj rečenici, autorica ocjenjuje osobito dragocjenom u rješavanju Mavrova spornoga identiteta afričkoga monaha i rimskoga mučenika i govori "za porečki identitet i porečku tradiciju sv. Mavra". Hrvatske tekstove legende o sv. Mavru I. Petrović smatra osobito dragocjenim književnim naslijeđem u literarnoj hagiografskoj tradiciji sv. Mavra. Hrvatski su tekstovi bili nepoznati znanstvenicima, koji su proučavali latinske tekstove, istraživali i utvrđivali sporni identitet svetoga Mavra.

Legenda (pasija) o svetoj Margareti, antiohijskoj djevici i mučenici, poznata je u hrvatskoj književnosti u više rukopisa. U tri latinička rukopisa nalazi se dramatisirani tekst, tj. *Prikazanje sv. Margarete*, a u tri glagoljska rukopisa prozni tekst legende. Latiničke tekstove objavio je Verdiani 1957. godine zajedno s glagoljskim tekstom iz *Oxfordškoga zbornika Can Lit. 414*, (f. 24-28), uspoređena s tekstom iz *Pariškoga zbornika Code slave 73* (f. 266r-280v).

Nakon Verdianijeva objavljivanja tekstova *Legende o sv. Margareti* iz dvaju glagoljskih zbornika pronađen je još jedan glagoljski tekst, druge, kraće redakcije - različit od zborničkih tekstova. Nalazi se u

sanktoralu *Dabarskoga brevijara* iz 1486. godine kao dio oficija na dan sv. Margarete 20. srpnja (Arhiv HAZU, sign. III c 21, f. 253v-255r). Za brevijarski glagoljski tekst Verdiani nije mogao znati, jer ga je trideset godina nakon Verdianija objavio Eduard Hercigonja u dodatku rasprave o latiničkom prikazanju *Muke svete Margarete* u hrvatskoglagoljskoj hagiografskolegendarnoj tradiciji (Hercigonja 1987). Autor provjerava utemeljenost Verdianijeve tvrdnje da su hrvatski latinički tekstovi prikazanja *Muke sv. Margarete* nezavisni o glagoljskoj proznoj legendi i da se naslanjaju na latinski prozni tekst stare redakcije *Vat. Lat. 5771* iz druge polovice IX. stoljeća. Hercigonja je pružio dovoljno podataka za pretpostavku o udjelu glagoljske hagiografskolegendarne tradicije na latiničko prikazanje *Muke sv. Margarete*. Njegova istančana tekstološka i komparativna analiza *Legende o svetoj Margareti* navela ga je "na realnost pretpostavke da je neka - izravno nam nepoznata - glagoljska redakcija legende..., a ne samo 'latinski prozni tekst stare redakcije', kako je ustvrdio C. Verdiani, bila predložkom i izvorom koji je nadahnjivao nesumnjivu kreativnost tvorca protografa latiničkog prikazanja *Muka svete Margarete*" (str. 47-48).

Legenda o mučenju sv. Jurja, jednoga od najpopularnijih svetaca srednjega vijeka, u hrvatskoj je književnosti bila poznata po vrlo oštećenu glagoljskom fragmentu pasionala ili možda zbornika iz 13. stoljeća. Fragment je, zajedno s još dva fragmenta, nađen prilijepljen na koricama *Četvrtoga vrbničkoga brevijara* iz 14. stoljeća. U fragmentima je, između ostaloga, J. Vajs identificirao početak *Legende o mučenju sv. Jurja* (Vajs 1907). U novije vrijeme pronađen je još jedan glagoljski tekst u rukopisu iz prve pol. 15. stoljeća, koji je pripadao čuvenoj zbirci Sir Thomasa Phillippsa, a od 1976. godine čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (sign. R 6635). Tekst je nešto kraći od teksta u pasionalu. Oba potječu iz zajedničke matice. Iz iste matice potječu dva ćirilska srpska teksta. Jedan se nalazi u zborniku iz prve pol. 14. stoljeća, koji se čuva u Petrogradu (Ruska nacionalna biblioteka), a objavio ga je S. Novaković u *Starinama JA*, knj. 8 (1876), 74-92. Drugi se ćirilski tekst nalazi u rukopisu Narodne biblioteke Srbije u Beogradu, br. 184.

Stariji glagoljski tekst *Legende o mučenju sv. Jurja* u pasionalu slaže se s tekstovima u spomenutim ćirilskim srpskim rukopisima. Mladi glagoljski tekst iz zbirke Phillippsa odlikuje se nekim osebujnostima, uglavnom stilističkoga karaktera i pomlađenim jezikom. Stilističkim postupcima i jezičnim pomlađivanjem, napose zamjenama arhaičnih riječi suvremenima, prepisivač je osuvremenio inače arhaičan tekst, koji pripada najstarijem razdoblju staroslavenske književnosti, starijem možda od *Suprasaljskoga zbornika*. Tekst *Legende o mučenju sv. Jurja* u zbirci Phillippsa priredila je u latiničkoj transliteraciji A. Nazor (1989).

Taj glagoljski tekst, makar vrlo fragmentaran, pokazuje da se *Legenda o mučenju sv. Jurja* prepisivala i da je živjela u hrvatskoj književnosti još u 15. stoljeću.

Dva glagoljska odlomka iz poč. 14. stoljeća nepoznata sadržaja (opisivani kao dio "neke legende o mučeniku ili slova o mučeništvu") identificirani su 1973. godine kao tekst *Mučenja sv. Jakova Perzijanca*. Odlomci se čuvaju u Arhivu HAZU u Zagrebu: Fragm. glag. 90j (*Pazinski*) i Fragm. glag. 89. Prvi je (*Pazinski*) gornji dio lista, a drugi (Fragm. glag. 89) donji dio lista. Oba su defektna, izlizana, rupičasta i slabo čitljiva. Opisao ih je Vj. Štefanić (1969, 45-47; 49-50), a Biserka Grabar uspjela je u njima prepoznati tekst *Legende o mučeništvu sv. Jakova iz Perzije* (Grabar 1973).⁸ Glagoljski odlomci sadrže dijelove iz glava: 2, 3, 4 i 5. (*Pazinski* 90j) i iz 9. i 10. glave (Fragm. glag. 89) prema podjeli na glave kakva je provedena u Devosovu izdanju grčkoga teksta. B. Grabar je utvrdila da se glagoljski odlomci gotovo doslovno slažu s tekstom rukopisnog ćirilskog čitačeg *Lipljanskog (Gračaničkog) mineja* za mjesec septembar-novembar iz 14. stoljeća, koji se čuva u Arhivu HAZU (sign. III c 24, f. 352a-356a) i s tekstom u mlađem rukopisu srpske redakcije *Panagirika "Grešnoga Dmitra"* iz 1614-1647, koji se čuva u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu (sign. Rs 59, f. 334v-358v). Glagoljski se odlomci *Mučenja sv. Jakova Perzijanca* slažu i s ruskim tekstom u Makarijevim čitačim minejima iz 16. stoljeća za novembar (Moskva, *GIM Sin* 988, 1218r-1222r). To se lijepo vidi u kritičkom aparatu, u kojem se nalaze varijante iz svih triju navedenih ćirilskih rukopisa uz tekst glagoljskih odlomaka, koji je B. Grabar priredila u latiničkoj transliteraciji. Slaganje glagoljskih odlomaka sa spomenutim ćirilskim tekstovima navelo je B. Grabar na zaključak da se radi o jednom jedinstvenom prijevodu iz kojega su potekli glagoljski i ćirilski prijepisi.

Legenda o svetom Pavlu Pustinjaku, osnivaču pavlinskoga reda, u hrvatskoj je srednjovjekovnoj književnosti poznata čak u pet glagoljskih tekstova. Dva su teksta u zbornicima, od kojih je jedan očuvan fragmentarno u rukopisu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu iz 15. stoljeća (Fragm. glag. 32b, f. 1a-2d), a drugi je cjelovit u *Žgombićevu zborniku* iz 16. stoljeća (Zagreb, HAZU, VII 30, f. 79r-84v). Tri se teksta legende nalaze u glagoljskim brevijarima: jedan u rukopisnom *II. novljanskom* iz 1495. godine (Novi Vinodolski, župni ured, f. 360c-366a), drugi u tiskanom *Baromićevu brevijaru* iz 1493. godine (l. 513r-523r) i treći u tiskanom *Brozićevu brevijaru* iz 1561. godine (l. 565v-573r). Ni jedan od tih tekstova nije bio objavljen sve do 1992. godine. Doduše, fabulu lijepe *Legende o sv. Pavlu Pustinjaku* ispričao je i analizirao Eduard Hercigonja u svojoj *Povijesti hrvatske srednjovjekovne književnosti* i istaknuo da je fabula "organizirana na način relativno

rijedak u tekstovima srednjovjekovne pripovjedne proze" (Hercigonja 1975, 273-277). Spomenute 1992. godine pojavila se monografija Vesne Badurine-Stipčević o hrvatskoglagoljskoj *Legendi o svetom Pavlu Pustinjaku*. Autorica je istražila i obradila sve tekstove legende i priredila ih u latiničkoj transliteraciji. Njezina su istraživanja pokazala da oba teksta u zbornicima pripadaju istoj redakciji, da su filijacijski bliski i da su došli iz grčkobizantskoslavenske tradicije posredstvom ćirilskoga, možda bugarskoga teksta. Brevijarski tekstovi pripadaju istoj tekstualnoj redakciji i prevedeni su s latinskoga predloška, koji se pripisuje sv. Jeronimu (v. *Vita sancti primi eremitaе*. Patrologia Latina, XXIII, col. 17-30; Badurina-Stipčević 1992).

PJESME

U središtu proučavanja pjesničkih književnih glagoljskih tekstova bila je mala i najstarija zbirka duhovnih pjesama u glagoljskom liturgijskom rukopisu pariške Nacionalne biblioteke *Code slave 11* iz konca 14. stoljeća. Nakon što je zbirku objavio J. Vajs 1905. godine (Starine JA, knj. 31), pjesme su objavljivane i proučavane u cjelini i pojedinačno. Pojedine su pjesme studiozno obrađene i više puta objavljene, a 1972. godine pojavila se monografija Dragice Malić, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Autorica je objavila faksimil čitave zbirke (bijelo na crnom), a zatim tekst pjesama paralelno u latiničkoj transliteraciji (s lijeve strane) i u suvremenoj transkripciji (s desne strane). Uz faksimil i kritičko izdanje teksta D. Malić je napisala studiju u kojoj se osvrnula na literaturu o pjesmarici, analizirala grafijsko-ortografske osobine rukopisa, a napose je iscrpno obradila jezik: fonetiku i fonologiju, morfologiju, neke osobitosti sintakse i sav leksik.

Glede postanja i jezika pjesmaricu i liturgijski dio kodeksa, u kojem se pjesmarica našla, autorica tretira kao jedinstvenu cjelinu, ali se nije upuštala u analizu liturgijskoga dijela kodeksa, koji se sastoji od priručnoga (putnoga) brevijara, misala (sacrificale) i rituala, napisana na crkvenoslavenskom jeziku. D. Malić je proučavala samo posljednji dio kodeksa, to jest zbirku duhovnih pjesama pisanih na narodnom, pretežno čakavsko-ikavskom jeziku. Autorica pretpostavlja da je glagoljski pariški *Code slave 11* nastao na području gdje su nastale i pjesme, a to je Split, odnosno njegova najbliža okolica. Međutim Vjekoslav Štefanić, koji je i sam proučavao pjesmaricu i pjesme objavio u hrestomatiji hrvatskih srednjovjekovnih književnih tekstova (Štefanić i suradnici, poglavlje: *Pjesme*, 359-438) smatra da i nakon monografije D. Malić o najstarijoj hrvatskoj pjesmarici treba nastaviti daljnje traganje "za pouzdanijom argumentacijom o sredini u kojoj je nastao kodeks

Slave 11 i posebno njegova zbirka pjesama uvažavajući napor što ga je u tom poslu uložila Dragica Malić".⁹

DRAMSKO PJSNIŠTVO

Postanku i razvoju hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame, čiji se tekstovi i njihove najbrojnije varijante nalaze upravo u glagoljskim rukopisima, posljednjih je četrdesetak godina posvećeno više istraživanja. Najintenzivnija su istraživanja književnoga medieviste Nikice Kolumbića, koji ih proučava od šezdesetih godina do danas. Izbor radova o toj problematici prikupljen je u njegovoj knjizi *Po običaju začinjavac. Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Split 1994. Među raspravama su dijelovi Kolumbićeve doktorske disertacije *Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame*, koju je obranio 1964. godine.

O hrvatskim crkvenim prikazanjima objavljena je 1975. monografija talijanskoga slavista Francesca Saveria Perilla *Le sacre rappresentazioni croate*.¹⁰ Perillo, koji sam istražuje hrvatske crkvene dramske tekstove ponajprije s gladišta njihove strukture i teatarske tehnike, u monografiji je pokušao dati sveobuhvatan pogled na problematiku hrvatske crkvene drame. Unatoč zavidnim rezultatima na izdavanju i obradbi hrvatskih srednjovjekovnih dramskih tekstova "upravo su nam objavljivanje i obradba građe vrlo zaostalo područje, ako uzmemo u obzir broj poznatih a još uvijek neobjavljenih tekstova, pogotovu pojedinih varijanata", konstatirao je N. Kolumbić pišući o Perillovoj monografiji (Kolumbić 1994, 378).

Na kraju ovoga sažetog pregleda možemo zaključiti da je posljednjih pedesetak godina znatno uznapredovalo proučavanje i izdavanje hrvatskih glagoljskih književnih tekstova. Objavljivanjem hrestomatije, pa pojedinih zbiraka i pojedinačnih književnih tekstova u tom je razdoblju prvi put istinski predstavljena hrvatska srednjovjekovna književnost, unatoč tomu što ima još mnogo tekstova i njihovih varijanata u glagoljskim rukopisima koji čekaju na obradu i objavljivanje. U tom se razdoblju pojavila knjiga Josipa Leonarda Tandarića, teologa, liturgičara, paleoslavista, trećoredca glagoljaša, *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*. U njoj su prikupljene rasprave i članci, objavljeni u raznim časopisima. Tandarić je sebi postavio za životni zadatak: da rekonstruira glagoljski ritual i homilijar. Uspio je ostvariti prvi dio svojega pothvata, a drugomu postaviti samo temelje, jer ga je prerana smrt u tom prekinula (1935-1986).

BILJEŠKE

- * Glagoljski tekst citiramo u latiničkoj transliteraciji s razriješenim kraticama. U transliteraciji se "jat" prenosi jedinstvenim znakom ě, a "šta" znakom č. Razriješene dijelove kratice dodajemo u okruglim zagradama (), a nečitljiva slova u uglatima [].
- ¹ Bibliografiju znanstvenih radova B. Grabar i ocjenu njezina doprinosa u proučavanju i izdavanju hrvatskih glagoljskih književnih tekstova v. Ivanka Petrović 1986.
- ² Recenziju Radovicheve monografije o *Protoevanđelju* v.: B. Grabar, Slovo 20 (1970), 118-119.
- ³ Recenziju Vaillantova izdanja *Nikodemova evanđelja* v.: B. Grabar, Slovo 20 (1970), 119-123. B. Grabar je namjeravala objaviti glagoljske odlomke *Nikodemova evanđelja* zbog njihova značenja i važnosti za povijest slavenskih tekstova, ali nije dospjela zbog prerane smrti.
- ⁴ Faksimil *amuleta* objavljen je još u boji i originalnoj veličini u: *Славянски ръкописи и карти за българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и секретния архив на Ватикана (IX-XVII век)*. Издателство наука и изкуство, София 1978, табл. XX. i u: Аксиния Джурова - Красимир Станчев - Марко Япунджич, *Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотека*. Издателство "Свят", София 1985, opis: 77-78; faksimil u boji: CLXIII.
- ⁵ Temeljit paleografski i bibliografski opis *Petrisova zbornika* v.: Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU, knj. 51 (1960), 355-397.
- ⁶ Već je Vj. Štefanić u opisu *Petrisova zbornika* zaključio da tekst u srpskom ćirilskom rukopisu iz poč. 16. st. koji je objavio Novaković u Starinama JA "ima jednaku pramaticu s Petrisovim tekstom" (str. 381).
- ⁷ Recenziju Radovicheve knj. v: Vj. Štefanić, Slovo 20 (1970), 115-117.
- ⁸ Sv. Jakova s nadimkom Rasječeni, koji je podnio muku "devet smrti", jer su mu postupno jedan za drugim odsječeni pojedini udovi tijela, donose svi glagoljski kalendari - jedni na 27. XI., drugi na 28. XI. Kult mu se širio iz Zadra, gdje je benediktinski samostan Sv. Marije čuvao njegovu glavu u dragocjenu relikvijaru iz 11. stoljeća.
- ⁹ Svoje objekcije na monografiju D. Malić iznio je Vj. Štefanić u recenziji za Slovo 23 (1973), 225-232. Ukratko se osvrnuo i na sva proučavanja i izdanja glagoljske pjesmarice i pojedinačnih pjesama, koja su prethodila proučavanju D. Malić.
- ¹⁰ Knjiga je objavljena u autorovu hrvatskom prijevodu pod naslovom *Hrvatska crkvena prikazanja*, najprije u četiri nastavka u časopisu Mogućnosti, Split, br. 10, 11 i 12 1977. i br. 1 1978, a potom 1978. kao monografija.

LITERATURA

- Vesna Badurina-Stipčević, *Hrvatskoglagojska legenda o svetom Pavlu Pustinjaku*, Hrvatsko filološko društvo, Znanstvena biblioteka 22, Zagreb 1992.
- Josip Bratulić, *Apokrif o prekrasnom Josipu u hrvatskoj književnosti*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 7 (1972), 31-122.
- Josip Bratulić, *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, Preveo i protumačio Josip Bratulić, Bibliografska izdanja 14. Niz Iskoni 1, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1985.
- Stjepan Damjanović, *Stjepan Ivšić kao istraživač hrvatskoglagojske baštine*, u: *Stjepan Ivšić i hrvatski jezik*, HAZU i MH - ogranak Orahovica, Zagreb 1996, 33-39.
- P. Devos 1954: *Le dossier hagiographique de S. Jacques l'Intercis*. *Analecta Bollandiana*, t. LXXI (1953), 157-210 i LXXII (1954), 213-256.
- I. Franko 1902: Апокрифи и легенди українських рукопи сів, Ljvov 1902, t. III.

- Biserka Grabar, *Apokrifna djela apostolska u hrvatskoglagojskoj literaturi, 1. Djela Andreja i Mateja u gradu ljudoždera, 2. Djela apostola Petra i Andrije*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 6, Zagreb 1967, 109-208.
- Biserka Grabar, *Glagoljski odlomak Pseudo-Tomina evanđelja*, Slovo 18-19 (1969), 213-232.
- Biserka Grabar, *Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagojskoj literaturi, 3. Djela Pavla i Tekle*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 7 (1972), 5-30.
- Biserka Grabar, *Mučenje sv. Jakova Perzijanca u hrvatskoglagojskim odlomcima XIV. st.*, Slovo 23 (1973), 141-160.
- Biserka Grabar, *Legenda o sv. Aleksiju u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Slovo 27 (1977), 61-84.
- Biserka Grabar, *Još jedna glagoljska verzija legende o sv. Aleksiju*, Slovo 32-33 (1983), 85-102.
- Eduard Hercigonja, "Videnje Varuhovo" u Petrisovu zborniku iz 1468. godine, Zbornik za filologiju i lingvistiku VII (1964), 63-93.
- Eduard Hercigonja, *Glagoljska verzija pune redakcije Pavlove apokalipse iz Oxfordskog kodeksa Ms. Can. Lit. 414*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 6 (1967), 209-255.
- Eduard Hercigonja, *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2. Srednjovjekovna književnost*, Zagreb 1975.
- Eduard Hercigonja, *Latiničko prikazanje Muka svete Margarite i hrvatskoglagojska bagio-grafskolegendarna tradicija*, Croatica 26-27-28 (1987), 29-69.
- Stjepan Ivšić, *Sredovječna hrvatska glagoljska književnost*, Sveslavenski zbornik, Spomenica o tisućgodišnjici hrvatskoga kraljevstva, Izdala Zajednica slavenskih društava u Zagrebu, Zagreb 1930, 132-142.
- Stjepan Ivšić, "Čistilište sv. Patricija" u hrvatskom glagoljskom tekstu 15. stoljeća. Starine JA, knj. 41 (1948), 111-118.
- Marko Japundžić, *Glagoljski brevijar iz g. 1465. (Vaticano-Slavo 19)*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 2 (1955), 155-191.
- Marko Japundžić, A. Džurova - K. Stančev - M. Japundžić, *Opis na slavjanskite rŕokopisi vŕv Vatikanskata biblioteka*, Izdatelstvo "Svjat", Sofija 1985.
- Nikica Kolumbić, *Jedna pjesma protiv žena iz XV. stoljeća*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru sv. 3 - Razdio lingvističkofilološki sv. 2, 1961/62, Zadar 1962, 199-217.
- Nikica Kolumbić, *Osobitosti hrvatske srednjovjekovne književnosti i njezina aktualna pitanja*, Croatica 2 (1971), 81-96. Ponovno objavljeno u: *Po običaju začinjavac. Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Književni krug, Split 1994, 340-358.
- Nikica Kolumbić, *Po običaju začinjavac, Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Književni krug, Split 1994.
- Vladimir Kyas, *Charvátskohlaholské teksty Života Konstantinova*, Slavia XXXV, seš. 4 (1966), 530-553.
- Vladimir Kyas, *Dalši a kratši členi v rukopisech Života Konstantinova*, Slavia XXXVIII, seš. 4 (1969), 574-581.
- P. A. Lavrov, *Апокрифические тексты*, Сборникъ ОРЯС, т. 58, No 3, Sanktpeterburg 1899.
- Dragica Malić, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 1, Zagreb 1972, str. 232 + 14 fotokopija i 3 tabele izvan teksta.
- Ivan Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, Starine JA 33, Zagreb 1911.
- Anica Nazor, *Hrvatskoglagojski rukopisi izvan domovine. IV. ročki glagoljaški bijenale*, Pula 1980, 44-58.

- Anica Nazor, *Još jedna glagoljska verzija Legende o sv. Nikoli*, *Croatica*, 26/27/28 (1987), 71-80.
- Anica Nazor, *Još jedan glagoljski fragment Legende o mučenju sv. Georgija, Kliment Obridski i ulogata na Obridskata književna škola vo razvitokot na slavenskata prosveta*, MANU, Skopje 1989, 119-122.
- Anica Nazor, *Još jedan glagoljski tekst apokrifa o Abrahamovoj smrti*, *Filologia e letteratura nei paesi slavi*, Studi in onore di Sante Graciotti, Carucci editore, Roma 1990, 55-63.
- Anica Nazor, *Još jedan glagoljski tekst Legende o 12 petaka*, *Croatica* 42/43/44 (1995-6), 289-302.
- Anica Nazor, *Ivšičevo zanimanje za hrvatske glagoljske tekstove*, Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova II, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1997, 35-45.
- Aurelio de Santos Otero, *Das kirchenslavische Evangelium des Thomas*. Patristische Texte und Studien, Bd. 6, Berlin 1967.
- Marija Pantelić, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460*, *Slovo* 15-16 (1965), 94-149.
- Marija Pantelić, *Hrvatskoglagojski amulet tipa Sisin i Mihael*, *Slovo* 23 (1973), 161-203.
- Francesco Saveri Perillo, *Le sacre rappresentazioni croate*, Quaderni degli annali della Facoltà di lingue e letterature straniere dell'Università degli studi di Bari 1975.
- Ivanka Petrović, *Bogorodičina čudesa u Ivančičevu zborniku, hrvatskoglagojskom spomeniku 14/15. st*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 7 (1972), 123-210.
- Ivanka Petrović, *Marijini mirakuli u hrvatskim glagoljskim zbirkama i njihovi evropski izvori*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 8 (1977), 225 + sl. 16.
- Ivanka Petrović, *Sadržajne i literarne osobine odlomaka "Žitija Konstantina-Ćirila" u hrvatskoglagojskim i ruskim tekstovima*, *Croatica*, god. XIV, sv. 19 (1983), 113-129.
- Ivanka Petrović, *Hagiografsko-legendarna književnost hrvatskog srednjovjekovlja i senjski "Marijini mirakuli"*, *Izvori, žanrovske, tematske i tipološke karakteristike*, *Slovo* 34 (1984), 181-201.
- Ivanka Petrović, *I frammenti della Vita Constantini nei testi croati e russi, Un'analisi comparativa del contenuto e della tematica letteraria*, *Byzantinoslavica* 1 (1985), 5-18.
- Ivanka Petrović, *Biserka Grabar (1932-1986), In memoriam i bibliografija znanstvenih i stručnih radova*, *Slovo* 36 (1986), 240-254.
- Ivanka Petrović, *Sv. Mavro Porečki u latinskoj i hrvatskoglagojskoj hagiografskoj tradiciji*, *Croatica* 42/43/44 (1995-6), 347-374.
- Natalino Radovich, *Le pericopi glagolitiche della Vita Constantini e la tradizione manoscritta cirillica*, Bibliotheca Enrico Damiani diretta da Nullo Minissi, Testi e studi pubblicati dal Seminario di Filologia Slava dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli 1, Napoli 1968, str. 171.
- Natalino Radovich, *Un frammento slavo del Protovangelo di Giacomo (Cod. glag. Lub. C 163a/2 II)*, Bibliotheca Enrico Damiani diretta da Nullo Minissi. Testi e studi pubblicati dal Seminario di Filologia Slava dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli 2, Edizioni Cymba Napoli 1969, str. 82.
- Rudolf Strohal, *Mirakuli ili čudesa*, Zagreb 1917.
- Rudolf Strohal, *Stare hrvatske apokrifne priče i legende*, Bjelovar 1917.
- Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JA, knj. 51, Zagreb 1960.
- Vjekoslav Štefanić i suradnici Biserka Grabar - Anica Nazor - Marija Pantelić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 1, Zagreb 1969.
- Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, I. dio*, Zagreb 1969; *II. dio*, Zagreb 1970.
- Josip Leonard Tandarić, *Hrvatskoglagojska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*, Djela Instituta za ekumensku teologiju i dijalog Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, Odjel za hrvatski glagolizam, knjiga 1, Zagreb 1993.

- Vojtěch Tkadlčík, *K datovaní hlaboljských služeb o sv. Cyrilu a Metoději*, Slovo 27 (1977), 85-128.
- André Vaillant, *L'Évangile de Nicodème, Texte slave et texte latin*, Hautes Études orientales, Centre de recherches d'histoire et de philologie, Genève-Paris 1968.
- Josip Vajs, *Martyrii s. Georgii et Periodorum s. Joannis Apostoli et Evangelistae fragmenta glagolitica*, Slavorum litterae theologicae, annus III, Praga Bohemorum 1907, 123-143.
- Radoslav Večerka, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, Praha 1963, i: *Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách*, Slavia XXXII, seš. 3 (1963), 398-416.
- Carlo Verdiani, *Il codice dalmatico-laurenziano, Ms. croato dei primi decenni del XVI secolo*, Ricerche Slavistiche, vol. V (1957), 28-141.

РЕЗИОМЕ

НОВЫЕ ИЗДАНИЯ ХОРВАТСКИХ ГЛАГОЛИЧЕСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ТЕКСТОВ

Известно, что издание хорватских глаголических литературных текстов имеет огромное значение для ознакомления и изучения средневековой литературы. Поэтому глаголические тексты издавали Ягич, Милчетич, Строхал, Вајс и другие. Литературную ценность глаголических текстов особенно высоко оценил Степан Ившич, который изучил многие неизданные тексты в различных сборниках и фрагментах, а впоследствии критически обрабатывал их и издавал. Труд Ившича подталкивал и вдохновлял его коллег, учеников и последователей к продолжению изучения и издания хорватских глаголических литературных текстов.

Важнейшим событием следует считать выход в свет хрестоматии 1969 года - "*Hrvatska srednjovjekovna književnost*". К изданию ее подготовил Векослав Штефанич и сотрудники - Бисерка Грабар, Аница Назор, Мария Пантелич: *Hrvatska književnost srednjeg vijeka*, в издании *Pet stoljeća brvatske književnosti*, knj. 1, Zora - Matica hrvatska, Zagreb 1969, 547 стр. В этой хрестоматии впервые изданы многие глаголические тексты, в транскрипции латиницей. Из-за ограниченности объема большие тексты приводились в сокращении, а многие тексты не были включены. Несмотря на эти ограничения, хрестоматия явилась "первой истинной презентацией хорватской средневековой литературы".

После хрестоматии появилась история хорватской средневековой литературы Эдуарда Герцигони: Е. Hercigonja, *Povijest brvatske književnosti*, knj. 2, *Srednjovjekovna književnost, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1975*, 482 стр. Автор в своем труде приводит множество названий глаголических литературных произведений, а также отрывков из текстов, и раскрывает их художественную ценность.

В последние пятьдесят лет обработаны и критически изданы цельные глаголические тексты, а также и отдельные глаголические фрагменты:

Апокрифы: Деяния апостольские - 1. Деяния Андрея и Матфея в городе лодоедов; 2. Деяния апостолов Петра и Андрея; 3. Деяния Павла и Феклы; Протоэвангелие Иакова; апокриф о смерти Авраама; Евангелие Псевдо-Фомы; Иосиф Прекрасный; Легенда о Сисине; Легенда о 12 пятницах.

Видения: Видение Варуха; Апокалипсис Павла; Чистилище Св. Патриции;

Чудеса Богородицы: собрания чудес в сборнике Иванчица, ХИВ-ХВ вв. и в сборнике Петриса, 1468 г.; избранные чудеса Богородицы из глаголического собрания, напечатанного в Сене (Senj) в 1508 г.; собрания чудес Богородицы в глаголических Дисипула (Discipulus), ХВИ в.

Легенды о святых: Житие Константина; Легенда о Св. Алексии; Легенда о Св. Николае; Мучение Св. Маргариты, антиохийской девы и мученицы.

Песни: собрание духовных песней в глаголической литургической рукописи Парижской национальной библиотеки, Code Slave 11, конца ХИВ в.